

Inhoudsopgave

Prof. mr. H.D. Wolswijk
Woord vooraf / 7

Prof. dr. A.M. van Kalmthout
Levenslang en Europa / 9

Mr. C.L. van den Puttelaar
Levenslang of tbs? Een praktijkervaring / 19

Mr. J. Silvis
Levenslang in perspectief gezet: binnen de ruime marges van het EVRM / 25

J.H. ten Brinke
Botjes in een ei / 35

Dr. K.J.J. Waldeck
Een levenslange gevangenisstraf overleef je niet / 37

Mr. R.A. Korver
De humaniteit van levenslang. Humaniteit op het moment dat je erom vraagt / 39

Prof. mr. W.J. Veraart
Levenslang en voltooid leven / 49

Drs. R.J.P. Rijnders
De effecten van opsluiting zonder perspectief / 65

Prof. dr. H.J.C. van Marle
Een gedragskundige visie op resocialisatie bij levenslanggestraften / 71

Mr. dr. W.F. van Hattum
Roma locuta, causa finita? Ontwikkelingen in de tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf sinds het arrest van de Hoge Raad van 19 december 2017 / 83

Mr. dr. J.A.A.C. Claessen
Reflectie op de levenslange gevangenisstraf en gratie in Nederland op basis van het ideeëngoed van enkele verlichtingsdenkers / 97

Mr. dr. M.J.F. van der Wolf
Longstay heeft lang genoeg geduurd / 109

Over de auteurs en leden van de redactie / 123

Woord vooraf

Prof. mr. H.D. Wolswijk

De levenslange gevangenisstraf.

Modderman, de geestelijk vader van ons Wetboek van Strafrecht, handhaafde deze straf ‘met een bloedend hart, want in beginsel deugt zij niet’. En hij voegde daaraan toe: ‘ik geloof dat niemand onzer hare afschaffing zal beleven, want onze maatschappij is voor die afschaffing nog niet rijp’. Het is niet gewaagd te stellen dat dit ook voor de huidige maatschappij geldt. Maar een rustig bestaan leidt de levenslange gevangenisstraf niet. Die staat meer dan ooit in de belangstelling en is daarmee een onuitputtelijke bron van en voor debat. Het symposium ‘Levenslang’ van 6 april 2018 is daarvan het bewijs. Dit symposium, gehouden ter gelegenheid van het afscheid van Wiene van Hattum als universitair docent van de Vakgroep Strafrecht en Criminologie enerzijds én het tienjarig bestaan van het Forum Levenslang anderzijds, stelde een aantal wezenlijke vragen rondom ‘levenslang’ aan de orde. Aan de hand van drie thema’s werd gesproken en gediscussieerd over vergelding, en wanneer die ‘voorbij’ is, over wat ‘humaan’ is – ook gezien vanuit de positie van het slachtoffer – en over de vraag of de huidige bejegening van levenslanggestraften in detentie wel ‘genoeg’ is.

In deze bundel zijn de inleidingen van de sprekers op het symposium bijeengebracht in volgorde van de gegeven presentaties. Daaraan zijn twee artikelen toegevoegd: één over de longstay-tbs, in beginsel ook een levenslange opsluiting, en één over de opvattingen over de levenslange gevangenisstraf van enkele verlichtingsdenkers.

Hein Wolswijk

Voorzitter van de Vakgroep Strafrecht en Criminologie van de Rijksuniversiteit Groningen

Levenslang en Europa

Prof. dr. A.M. van Kalmthout

Inleiding

Een humaan detentiebeleid betekent dat een gevangenisstraf zodanig ten uitvoer wordt gelegd dat de gedetineerde aan geen andere beperkingen wordt onderworpen dan noodzakelijk is in het licht van het doel van de straf en de interne orde en rust binnen de inrichting. Concreet betekent dit dat de gedetineerde zoveel als mogelijk is bij de samenleving betrokken blijft en hem ook het perspectief wordt geboden op korte of langere termijn weer in die samenleving te kunnen terugkeren. Arbeid, scholing, contact met de buitenwereld (bezoek, radio en tv, internet, correspondentie) en verlof zijn enkele van de onmisbare instrumenten om de band tussen gedetineerde en samenleving in stand te houden. Zij vormen ook een noodzakelijke voorwaarde voor een kansrijke terugkeer in de samenleving. Lange tijd vormden deze twee beginselen, het beginsel van minimale beperkingen en het resocialisatiebeginsel, ook de grondslag van het Nederlandse detentiebeleid. Daarbij werd geen onderscheid gemaakt tussen gedetineerden die tot een tijdelijke of die tot een levenslange gevangenisstraf waren veroordeeld. Ook ten aanzien van de tot levenslange gevangenisstraf veroordeelde – een straf die tot voor vijftien jaar geleden overigens maar zelden werd opgelegd – was het beleid erop gericht om deze gedetineerde na verloop van tijd gratie te verlenen zodat hij weer in de samenleving kon terugkeren. De voorgeschreven periodieke evaluatie van de gedetineerde via de Volgprocedure langgestraften en het op resocialisatie gerichte detentiebeleid gaven iedere levenslanggestrafte vanaf het moment van zijn veroordeling het vertrouwen en het perspectief ooit weer in de samenleving te kunnen terugkeren.

Sedert 2004 bestaat dat perspectief echter niet meer. Onder invloed van het verhardende strafrechtelijke klimaat is levenslang nu ook echt levenslang. Levenslang, zo klinkt het sindsdien uit de mond van achtereenvolgende bewindslieden, is ‘gewoon voor de rest van het leven’.¹ Of zoals voormalig Staatssecretaris F. Teeven het verwoordde: ‘Van terugkeer in de samenleving is geen sprake, tenzij in een uitzonderlijk geval aan een levenslanggestrafte gratie wordt verleend. Derhalve komen levenslanggestraften niet in aanmerking voor activiteiten die gericht zijn op re-integratie in de maatschappij.’² Ook het recent onder druk van de jurisprudentie van het Hof te Straatsburg ingevoerde toetsingsmechanisme doet weinig af aan het uitgangspunt van de latere bewindslieden op Justitie dat levenslang in principe levenslang blijft. De eerste barrière in het nieuwe systeem is dat pas na 25 jaar detentie aan de hand van strikte toetsingscriteria wordt bekeken of de levenslanggestrafte in aanmerking kan komen voor re-integratieactiviteiten. Zonder een gevan-

-
1. Zie: W.F. van Hattum, ‘Levenslang “post Vinter”’, *NJB* 2013/1775, afl. 29, p. 1956-1964.
  2. Brief van 16 april 2012 van Staatssecretaris F. Teeven aan de Tweede Kamer, *Kamerstukken II* 2011/12, 24587, 464, p. 4.

genisregime dat gedurende de gehele detentieduur ook gericht is op de mogelijkheid van een terugkeer in de samenleving, valt nauwelijks te verwachten dat na 25 jaar aan de toetsingscriteria voor re-integratie kan worden voldaan. Maar zelfs als dit wel het geval is, volgt als tweede barrière dat het succesvol afronden van de tweejarige re-integratieperiode nog geen garantie biedt voor een voorwaardelijke vrijlating. De beslissing daarover blijft immers een politieke en geen rechterlijke aangelegenheid en zal dus altijd onderworpen zijn aan de politieke waan van de dag. Niet ten onrechte constateert Wiene van Hattum dan ook in het *NJB* dat het herbeoordelingsmechanisme de positie van levenslanggestraften ten opzichte van de situatie van vóór de regeling niet wezenlijk heeft verbeterd. Het tegendeel lijkt het geval: 'Met de nieuwe regeling zijn de levenslanggestraften zelfs verder van huis. Voor allen geldt nu, zonder onderscheid, een periode van stilstand van minimaal 25 jaar. Dat is extreem lang indien men dit vergelijkt met het gratiebeleid tot circa 2005 en met de situatie om ons heen.'³

De Raad van Europa

De vraag is in hoeverre het een gedetineerde onthouden van een reëel perspectief op een mogelijke terugkeer naar de samenleving zich verhoudt met het in onder meer artikel 3 van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM) neergelegde absolute verbod op Foltering en Onmenselijke of Vernederende Behandeling of Bestrafing. Ten grondslag aan dit artikel ligt de overtuiging dat respect voor de menselijke waardigheid het fundament van iedere straf dient te zijn, dus ook van de levenslange gevangenisstraf. Dit uitgangspunt is ook terug te vinden in de niet formeel maar wel moreel bindende documenten van de Raad van Europa, zoals met name de European Prison Rules,⁴ de Recommendation on management by prison administrations of life sentence and other long-term prisoners,⁵ de Recommendation on conditional release (parole),⁶ de notitie Time to re-examine the use of life sentence uit 2007 van toenmalig Mensenrechtencommissaris Thomas Hammerberg⁷ en de Standards on Life Imprisonment van het European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT).⁸ Kern van deze documenten is dat een levenslange detentie, zonder enig perspectief op vrijlating, een aantasting is van de menselijke waardigheid. De oplegging van een levenslange vrijheidsstraf is daar op zich niet mee in strijd, maar is dat wel indien de tenuitvoerlegging van de straf uitsluitend wordt geplaatst in het teken van bestraffing, vergelding en maatschappelijke beveiliging en niet ook, waar mogelijk, gericht is op resocialisatie en re-integratie. Niet ten onrechte wijst het CPT er dan ook op dat:

3. W.F. van Hattum, 'De Hoge Raad en het reviewmechanisme. Een misplaatste uitnodiging aan levenslanggestraften om re-integratieactiviteiten te ontplooiën', *NJB* 2018/691, afl. 14, p. 916-923, i.h.b. p. 922.
4. Recommendation Rec(2006) 2, adopted by the Committee of Ministers on 11 January 2006 at the 952nd meeting of the Ministers' Deputies.
5. Rec(2003) 23, adopted by the Committee of Ministers on 9 October 2003 at the 855th meeting of the Ministers' Deputies.
6. Rec(2003) 22, adopted by the Committee of Ministers on 24 September 2003 at the 853rd meeting of the Ministers' Deputies.
7. https://www.coe.int/t/commissioner/Viewpoints/071112_en.asp.
8. <http://www.cpt.coe.int/en/docsstandards.htm>.

'Long-term imprisonment can have a number of desocialising effects upon inmates. In addition to becoming institutionalised, long-term prisoners may experience a range of psychological problems (including loss of self-esteem and impairment of social skills) and have a tendency to become increasingly detached from society, to which almost all of them will eventually return. In the view of the CPT, the regimes which are offered to prisoners serving long sentences should seek to compensate for these effects in a positive and proactive way.'⁹

Kijkend naar de situatie om ons heen is het opvallend hoe weinig aandacht in literatuur en rechtspraak wordt gewijd aan de standaarden die in deze documenten van de Raad van Europa de laatste decennia zijn ontwikkeld over de levenslange gevangenisstraf. Doorgaans beperkt de discussie in Nederland zich tot de vraag in hoeverre de bestaande wet- en regelgeving 'Straatsburg-proof' is, waarmee uitsluitend wordt bedoeld of deze de toets aan de uitspraken van het Hof in Straatsburg kan doorstaan. Standaarden, zoals binnen de Raad van Europa zijn ontwikkeld, zijn echter niet vrijblijvend. Ook *soft law* is law. Deze standaarden vormen een belangrijk moreel toetsingskader bij de invulling van de begrippen onmenselijke en vernederende behandeling van het EVRM. Die morele zeggingskracht wordt miskend als ze pas betekenis krijgen wanneer ze via uitspraken van het Hof juridisch bindend worden, iets wat overigens in toenemende mate het geval is.¹⁰ Het merendeel van de standaarden, zoals in voornoemde documenten neergelegd, is van betrekkelijk recente datum. Ze dateren vrijwel alle van na de uitbreiding van het Verdrag voor de Rechten van de Mens met Protocol nummer 6, van 1983, en Protocol nummer 13, van 2002, waarbij afschaffing van de doodstraf voor de lidstaten van de Raad van Europa dwingend werd voorgeschreven. De laatste terechtstelling vond plaats in 1997 en sedert 2013 geldt de Raad van Europa met zijn 47 lidstaten als een 'doodstrafvrije zone'.¹¹

Een reden voor de Raad van Europa om na 2002 bijzondere aandacht te schenken aan de levenslange gevangenisstraf was dat met de vervanging van de doodstraf door levenslang zich ook een aantal onbedoelde negatieve effecten voordeden. Waar de doodstraf door zijn onherroepelijke karakter nog een zekere barrière vormt in de straftoemtingspraktijk is dit met de levenslange gevangenisstraf minder het geval. Dit, tezamen met de verharding van het straftoemtingsklimaat met betrekking tot ernstige misdrijven, resulteerde in een drastische toename van het aantal veroordelingen tot levenslang. Op 1 september 2002 bedroeg het aantal tot levenslange gevangenisstraf veroordeelde gedetineerden in de 36 landen waar die straf kan worden opgelegd ruim 14.000.¹² In 2016 was dit gestegen tot ruim

9. <http://www.cpt.coe.int/en/docsstandards.htm>, p. 28, nr. 33.

10. Zie: J. de Lange, *Detentie genormeerd: Een onderzoek naar de betekenis van het CPT voor de inrichting van de vrijheidsbeneming in Nederland* (diss. Rotterdam), Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2008 en M. Hagens, *Toezicht op menswaardige behandeling van gedetineerden in Europa: Een onderzoek naar de verhouding tussen het EHRM en het CPT bij de effectuering van het folterverbod* (diss. Leiden), Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2011.

11. CPT, 'Situation of Life-sentenced prisoners', in: *25th General Report of the CPT. 1 January-31 December 2015*, Council of Europe 2016, p. 33-42, i.h.b. p. 34.

12. Council of Europe Annual Penal Statistics (SPACE) 2004.8.

24.000, een toename van meer dan 70%. Landen die er daarbij uit springen zijn Duitsland met 1863, Italië met 1682, Turkije met 7303 en Engeland en Wales met 7361 tot levenslange gevangenisstraf veroordeelden. Hierbij zijn nog niet meegeteld de ruim 7500 gedetineerden die in Tsjechië, Duitsland, Hongarije, Italië, Portugal, Zwitserland en Engeland en Wales om veiligheidsredenen voor onbepaalde duur zijn gedetineerd.¹³ In de praktijk betekent dit niet zelden ook levenslang.

Een tweede reden waarom binnen de Raad van Europa met bezorgdheid wordt gekeken naar de toepassing van de levenslange gevangenisstraf is dat lang niet alle landen voldoen aan de standaard dat iedere gedetineerde een wettelijk verankerd recht behoort te hebben dat na verloop van tijd opnieuw wordt bezien of de veroordeelde in aanmerking kan komen voor vervroegde vrijlating. Hoewel de algemene voorkeur binnen de instanties van de Raad van Europa uitgaat naar een rechterlijke herbeoordeling, worden ook andere beoordelingsmechanismes niet uitgesloten, mits er maar sprake is van een *de iure* bestaand reëel uitzicht op een dergelijke herziening binnen een wettelijk vastgelegde termijn. Het Hof in Straatsburg heeft zich (nog) niet uitgesproken over de maximale duur van deze termijn maar geeft op basis van wat internationaal gebruikelijk is als indicatie een termijn van 25 jaar.¹⁴ De wijze waarop de lidstaten aan deze standaard gevolg hebben gegeven loopt echter sterk uiteen.¹⁵ In Denemarken en Finland vindt een herbeoordeling al plaats na twaalf jaar, in Oostenrijk, België, Duitsland en Zwitserland na vijftien jaar. Aan de andere kant van het spectrum bevindt zich Turkije, waar voor bepaalde misdrijven een herbeoordeling pas na een detentieperiode van veertig jaar kan plaatsvinden. Het merendeel van de overige landen hanteert een periode van tussen de twintig en dertig jaar. Daar staat tegenover dat er nog steeds landen zijn waar gedetineerden niet via een herbeoordeling voor vervroegde invrijheidstelling in aanmerking kunnen komen. Dat is het geval in bijvoorbeeld Bulgarije, Litouwen, Malta, Slowakije – in Hongarije en Turkije is de mogelijkheid van een herbeoordeling uitgesloten voor zeer ernstige misdrijven, zoals terrorisme. Tot voor kort behoorde ook Nederland tot dit rijtje, maar het blijft de vraag of het herbeoordelingsmechanisme, zoals in 2017 ingevoerd, aan de criteria van de Raad van Europa voldoet. Maar zelfs als de nationale wetgeving wel voorziet in een herbeoordelingsprocedure is daarmee nog niet gegarandeerd dat een veroordeelde ook *de facto* in aanmerking kan komen voor invrijheidstelling. Het is met name dit aspect waar de standaarden van het CPT zich in het bijzonder op richten.

CPT en levenslang in de praktijk

In de afgelopen twaalf jaar heb ik als lid van het CPT in veel landen van de Raad van Europa gevangenisstraf bezocht waar tot levenslange gevangenisstraf veroordeelde gedetineerden zijn opgesloten. Ook werkte ik mee aan de herziening van de CPT-standaarden over de levenslange gevangenisstraf. Deze standaarden zijn in 2015 gepubliceerd en vormen een belangrijk referentiekader voor het Hof in Straatsburg bij de beoordeling of de levenslange gevangenisstraf in overeenstemming

13. Council of Europe Annual Penal Statistics (SPACE) 2014.7.

14. EHRM (GK) 9 juli 2013, appl. nrs. 66069/09, 130/10 en 3896/10 (*Vinter e.a./Verenigd Koninkrijk*), par. 120.

15. Zie: CPT 2016, p. 35-36.

is met het verbod op foltering of onmenselijke behandeling van artikel 3 van het Europees Verdrag.

Tijdens de CPT-missies heb ik met veel levenslang gestrafte gedetineerden gesproken over hun leven, de leefomstandigheden en toekomstverwachtingen. Deze bezoeken en de neerslag daarvan in de rapporten van het CPT bieden een somber beeld. Ze laten zien dat in veel landen de levenslange gevangenisstraf niet het menswaardige alternatief is dat de voorstanders van de afschaffing van de doodstraf voor ogen stond en staat. In veel landen betekent levenslange gevangenisstraf immers een uitzichtloze periode van opsluiting onder een verzawaard regime, met tot in het extreme doorgevoerde veiligheidsmaatregelen. Niet zelden wordt bij de tenuitvoerlegging als axioma gehanteerd dat iedere tot levenslang veroordeelde per definitie extreem gevaarlijk is en moet worden opgesloten onder een strikt 'high security'-regime. Een dergelijk regime betekent dat de gedetineerde jaar in, jaar uit 22 tot 23 uur per dag zit opgesloten in een sobere, slecht verlichte en geventileerde cel, van minder dan 3 tot 5 m². Vaak zijn het geen gewone cellen maar ijzeren kooiconstructies. Dagelijks mag de gedetineerde deze cel onder escorte van twee bewakers en een hond verlaten om één uur solitair te luchten, maar niet na eerst grondig aan en in het lichaam te zijn gefouilleerd en aan handen of enkels te zijn geboeid. Bij terugkomst in de cel vindt weer een lichamelijke visitatie plaats. Ook tijdens het bezoek aan de medische dienst worden de handboeien niet verwijderd. Contact met bewakers en medegedetineerden is verboden. Contacten met de buitenwereld via telefoon, bezoek of post zijn slechts onder strikte condities en in een beperkt aantal gevallen mogelijk. Verdere activiteiten zijn niet toegestaan, want voor deelname aan zinvolle dag- en re-integratieprogramma's komen 'lifers' per definitie niet in aanmerking. Werken is doorgaans verplicht. Dit gebeurt op cel, zoals bijvoorbeeld in een van de bezochte landen waar iedere dag dozen met schoenzolen in een cel werden neergezet met de opdracht de onder- en bovenzool aan elkaar te lijmen. Gedetineerden werkten daaraan – ieder in hun eigen cel – veertig uur per week, voor een vergoeding van negentig cent per uur. Aan het eind van de maand ontvingen zij een loonstrookje met het brutobedrag van 144 euro. Na aftrek van bedragen voor kost en inwoning, medicijnen en inkomstenbelasting resteerde uiteindelijk een nettobedrag van 7,50 euro.

In een aantal van de bezochte inrichtingen worden gedetineerden ook onderworpen aan draconische, anachronistische regels, die geen ander doel hebben dan de gedetineerden boven de opgelegde straf nog eens extra te straffen. Meest voorkomend zijn het verbod om gedurende de dag op bed te liggen en de verplichting om telkens als de bewaker de deur opent het artikel uit het Wetboek van Strafrecht te reciteren op grond waarvan de gedetineerde is veroordeeld. Niet ongebruikelijk is ook de verplichting om gevangenskleding te dragen van een andere kleur dan die van de overige gedetineerden. Veel gedetineerden, met wie ik de afgelopen twaalf jaar heb gesproken, van wie een aantal vanaf hun achttiende jaar al meer dan 25 jaar in vrijwel totale isolatie waren opgesloten, koesteren dan ook nauwelijks enige illusie ooit nog vrij te zullen komen. Ook niet als in dat land op papier de wettelijke mogelijkheid van een herbeoordeling bestaat. Wie immers zo'n lange periode onder deze omstandigheden is gedetineerd, kan zelden voldoen aan de criteria om voor een vervroegde invrijheidstelling in aanmerking te komen. Wie denkt dat de hier

genoemde voorbeelden uitzonderingen zijn, die slechts in landen als Turkije, Rusland of de Oekraïne voorkomen, raad ik aan ook de landenrapporten van Letland, Finland, Griekenland, Albanië, Bulgarije, Armenië, Italië, Polen en Hongarije er nog eens op na te slaan.¹⁶

Het moge duidelijk zijn dat de wijze waarop de levenslange gevangenisstraf in tal van landen ten uitvoer wordt gelegd een regelrechte schending is van het verbod op foltering en onmenselijke of vernederende behandeling. De meeste zaken die over de levenslange gevangenisstraf aan het Hof in Straatsburg worden voorgelegd, betreffen dan ook de onmenselijke en vernederende detentieomstandigheden. Veel klachten worden gegrond verklaard. Toch is het maar het topje van de ijsberg dat aan het Hof wordt voorgelegd. Misstanden, door het CPT geconstateerd, komen zelden bij het Hof terecht. In veel landen bestaan geen effectieve klachtenprocedures bij een onafhankelijke, nationale instantie en als ze er al zijn durven gedetineerden uit angst voor represailles zelden met hun klacht naar buiten te treden, laat staan dat de weg naar Straatsburg kan worden bewandeld. Het is bovendien een misverstand te denken dat de levenslange gevangenisstraf in alle landen wordt gezien als een humaan alternatief voor de doodstraf. In tal van landen heerst nog steeds de opvatting dat een levenslange gevangenisstraf door gedetineerden moet worden ervaren als een straf, zwaarder of ten minste even zwaar als de doodstraf. Vandaar de bewuste combinatie met eenzame opsluiting, miserabele detentieomstandigheden en zware arbeid. In dat licht bezien is deze straf dan ook niet anders te kwalificeren dan als een wrede, onmenselijke en mensonwaardige doodstraf op termijn, die geleidelijk aan de psychische en fysieke krachten van de veroordeelde sloopst. Bij de discussie over de afschaffing van de doodstraf in Nederland in 1870 vormde dan ook de scepsis of de levenslange gevangenisstraf niet nog onmenselijker zou zijn dan de doodstraf voor veel parlementariërs het doorslaggevende argument om tegen de invoering te stemmen.¹⁷

Dezelfde overweging dat een levenslange gevangenisstraf eerder als een inhumaan dan als een humaan alternatief voor de doodstraf kan worden beschouwd, heeft in een aantal Europese landen ertoe geleid om niet tot invoering van de levenslange gevangenisstraf over te gaan. Levenslang bestaat daarom niet in Andorra, Bosnië-Herzegovina, Kroatië, Montenegro, Noorwegen, Portugal, Servië, terwijl in IJsland en Liechtenstein deze straf al vele decennia niet meer wordt opgelegd. In genoemde landen is de zwaarste straf een tijdelijke gevangenisstraf, met een duur die doorgaans ligt tussen de twintig en 21 jaar (Noorwegen) en veertig jaar (Bosnië, Kroatië en Servië).¹⁸

Nog afgezien van de vraag of het niet wenselijker zou zijn om in navolging van deze landen de levenslange gevangenisstraf volledig uit te bannen, blijft de vraag aan welke criteria een levenslange gevangenisstraf, zolang deze nog wordt opgelegd,

16. Met uitzondering van de Russische Federatie zijn de bezoekerapporten van alle andere landen gepubliceerd en te raadplegen via www.coe.int.

17. Zie: H.J. Smidt, *Geschiedenis van het Wetboek van Strafrecht. Deel 1*, Haarlem: H.D. Tjeenk Willink 1891, p. 207 e.v.

18. In sommige landen is de levenslange gevangenisstraf pas recent ingevoerd, in Slovenië in 2008 en in Spanje in 2015.

moet voldoen om nog als humaan te kunnen worden gekwalificeerd. Daarvoor is meer nodig dan alleen een bij wet geregeld functionerend herbeoordelingsmechanisme en een fatsoenlijk, menswaardig detentieklimaat. Essentieel is ook dat de gedetineerde vanaf het moment van zijn veroordeling een reëel perspectief heeft dat hij ooit weer naar de samenleving kan terugkeren. Daarvoor zal hij zelf de nodige inspanningen moeten leveren, maar het legt tegelijk ook een verplichting aan de overheid om hem in staat te stellen gedurende de gehele duur van zijn detentie aan zijn resocialisatie te werken. Alleen dan kan op het moment van de herbeoordeling een afgewogen beslissing worden genomen of er in het leven van de veroordeelde zich zodanige veranderingen hebben voltrokken en het resocialisatieproces tijdens detentie zo voorspoedig is verlopen, dat een voortzetting van de straf op grond van penologische doelen niet langer gerechtvaardigd is. Zo lees ik de arresten *Vinter*¹⁹ en *Murray*²⁰ van het Hof in Straatsburg en daarop doelen ook de standaarden die door het CPT zijn ontwikkeld.

CPT-standaarden over levenslang

Al in 2000 gaf het CPT in het 11e General Report uitdrukking aan zijn bezorgdheid dat levenslang gestrafte gedetineerden: 'were not provided with appropriate material conditions, activities and human contact, and that they were frequently subjected to special restrictions likely to exacerbate the deleterious effects of their long-term imprisonment'. De drastische toename van het aantal levenslanggestraften in Europa en de onmenselijke en vernederende omstandigheden waaronder in veel landen deze straf ten uitvoer werd gelegd, waren aanleiding om in 2015 een nieuw rapport uit te brengen, waarin voor het eerst een gedetailleerd overzicht werd geformuleerd van de minimumstandaarden waaraan op grond van artikel 3 van het EVRM de tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf zou moeten worden getoetst. De standaarden vormen een meer gedetailleerde uitwerking van de algemene beginselen zoals verwoord in de in 2006 herziene European Prison Rules en de in 2015 herziene Standard Minimum Rules on the Treatment of Prisoners (*Nelson Mandela Rules*).

Een belangrijk referentiekader voor de standaarden in het General Report van 2015 vormen de volgende zes 'beginselen' die in 2003 door het Committee van Ministers van de Raad van Europa werden geformuleerd in Recommendation Rec (2003) on the management by prison administrations of life sentence and other long-term prisoners: 1) the individualisation principle, 2) the normalisation principle, 3) the responsibility principle, 4) the security and safety principle, 5) the non-segregation principle, en 6) the progression principle. De kernbepaling voor het CPT is dat het opsluiten van een levenslanggedetineerde zonder een reëel perspectief ooit nog vrij te kunnen komen, als onmenselijk moet worden gekwalificeerd. Wil er sprake zijn van een reëel perspectief dan zal de uitvoeringspraktijk van de detentie aan een aantal basisvoorwaarden moeten voldoen. Kort samengevat gaat het daarbij om de volgende:

---

19. EHRM (GK) 9 juli 2013, appl. nrs. 66069/09, 130/10 en 3896/10 (*Vinter e.a./Verenigd Koninkrijk*); EHRC 2013, p. 2759 e.v., m.nt. A.M. van Kalmthout.

20. EHRM (GK) 26 april 2016, appl. nr. 10511/10 (*Murray/Nederland*).

1. Iedere levenslanggestrafte moet vanaf het moment van de veroordeling de zekerheid worden geboden van een vooraf vastgestelde datum waarop een eerste herbeoordeling van de straf kan plaatsvinden met het oog op een mogelijke invrijheidstelling. Dit is een belangrijke voorwaarde om de detentieschade, die inherent verbonden is aan een detentieperiode van onbepaalde duur, zoveel mogelijk te minimaliseren.
2. Iedere veroordeling tot levenslange gevangenisstraf moet vergezeld gaan van een individueel detentie- en resocialisatieplan, dat is afgestemd op de behoeftes en risico's van de gedetineerde. Dit programma zal regelmatig moeten worden herbeoordeeld en 'should ensure that all life-sentenced prisoners are given the opportunity to address all aspects of their situation before the date of their first review. This should also entail time spent in less serious conditions, especially on leave in the community towards the end of the period, to ensure that the risk and needs management plan will function outside a secure environment. Continuity of care in the community is crucial to successful reintegration, and a plan for this should be established well before the release date'.²¹
3. Levenslanggestraften, gelijk overige gedetineerden, mogen aan geen andere restricties worden onderworpen dan welke noodzakelijk zijn vanuit het oogpunt van veiligheid en orde binnen de inrichting. De mate van veiligheidsmaatregelen zal moeten worden afgestemd op een individuele risicotaxatie, waarvan de ernst van het misdrijf slechts een onderdeel is. Dit betekent dat de vaststelling van het toepasselijke regime niet dient te geschieden door de rechter die de straf heeft opgelegd en ook niet afhankelijk mag zijn van de aard van de opgelegde straf. Vaststelling van het toepasselijke regime behoort, aldus het CPT, uitsluitend tot de competentie van de gevangenisautoriteiten en moet zijn gebaseerd op een individuele assessment van de gedetineerde. Het is een misvatting, aldus het CPT, dat tot levenslange gevangenisstraf veroordeelde gedetineerden per definitie gevaarlijker zijn dan andere gedetineerden: 'many of them have a long-term interest in a stable and conflict-free environment. Equally, those who start their sentence as dangerous may well become significantly less so, not just with the passage of time during lengthy sentences but also with targeted interventions and humane treatment. After the imposition of the life sentence, individualisation should continue through the process of sentence planning based on an assessment of the individual situation'.²²
4. Essentieel is dat een dergelijk assessment aan het begin van de detentie wordt uitgevoerd door een deskundig team, bestaande uit ervaren en speciaal daartoe opgeleid gevangenispersoneel, psychologen, maatschappelijk werkers en – indien nodig – psychiaters. 'The task of that team, working in co-operation with the prisoner, is to develop as full an understanding as possible of the prisoner's situation, both inside a custodial environment and in the commu-

---

21. CPT 2016, p. 38.

22. CPT 2016, p. 37.

nity, and the needs the prisoner has for particular interventions to render the stay in prison as beneficial as possible in terms of resolving identified needs and preparation for release. Use should be made of accredited risk and needs assessment instruments, supplemented by professional judgment.’²³

5. Met uitzondering van de fase waarin het assessment plaatsvindt, dienen levenslanggestraften niet routinematig gescheiden te worden gehouden van andere veroordeelde gedetineerden, tenzij het gaat om gedetineerden met een korte straf. ‘The principle of normalisation requires that life-sentenced prisoners can at least associate with other long-term prisoners who have a predetermined release date. The, albeit limited, turnover this can create refreshes the experience of prison for those who are to be incarcerated for a very long time.’²⁴
6. Levenslanggestraften dienen, op dezelfde voet als andere gedetineerden, in staat te worden gesteld regelmatig contact te onderhouden met de buitenwereld (familie, verwanten, vrienden, etc. etc.). Ditzelfde geldt voor het recht op bezoek, correspondentie, telefoonverkeer, kranten, radio en tv.
7. Van belang is ook dat levenslanggestraften zoveel als mogelijk toegang hebben tot een ruim aanbod aan gezamenlijke activiteiten met medegedetineerden: ‘work, education, sports, cultural activities and hobbies not only help pass the time, but are also crucial in promoting social and mental health well-being and imparting transferable skills which will be useful during and after the custodial part of the sentence. The involvement of prisoners in these activities, in addition to their participation in offending behaviour interventions, represents a significant factor in the ongoing assessment of each person’s performance (...) It motivates and rewards the prisoner, providing staging posts in their otherwise indeterminate world, and assures a deeper relationship between the assessing staff and the prisoner, which contributes to *dynamic security*’.²⁵

Ter afsluiting

Met de invoering van het toetsingsmechanisme lijkt Nederland in formele zin te hebben voldaan aan het vereiste dat een levenslanggestrafte ‘*de iure*’ de mogelijkheid moet hebben ooit in de samenleving terug te keren. Of dit ook ‘*de facto*’ een reëel perspectief is, valt echter nog te bezien. Vooral nog ziet het er niet naar uit dat de Nederlandse autoriteiten bereid zijn de huidige uitvoeringspraktijk zodanig in overeenstemming te brengen met de standaarden die door het CPT en andere instanties van de Raad van Europa zijn ontwikkeld, dat de gedetineerde na 25 jaar een meer dan een theoretisch vooruitzicht op vervroegde invrijheidstelling wordt geboden. In de bewoordingen van Wiene van Hattum: ‘Het blijft bij het optuigen [van] een formeel mechanisme, zonder de garantie dat levenslanggestraften die hulp nodig hebben voor hun re-integratie een faire kans krijgen.’²⁶ Dit sluit aan

23. CPT 2016, p. 37.

24. CPT 2016, p. 40.

25. CPT 2016, p. 40.

26. Van Hattum 2018, p. 923.

bij de slotzin van het CPT-document dat: ‘Obviously, having a purely formal possibility to apply for release after a certain amount of time is not sufficient; member states must ensure, notably through the way they treat life-sentenced prisoners, that this possibility is real and effective.’²⁷

Voor het Forum Levenslang en Wiene is er de komende jaren nog veel werk te verzetten. Daarin staan zij niet alleen. Niet alleen binnen de Raad van Europa is er sprake van een toenemende twijfel aan de legitimiteit van een levenslange vrijheidsstraf. Uit een recente publicatie van Penal Reform International in samenwerking met de University of Nottingham blijkt dat wereldwijd het aantal veroordelingen tot levenslang tussen 2000 en 2014 nog veel sterker is gestegen dan het geval is binnen de Raad van Europa.²⁸ Volgens deze publicatie, gebaseerd op een binnenkort te verwachten publicatie van Dirk van Zyl Smit,²⁹ zaten er in 2014 wereldwijd 479.000 gedetineerden een levenslange gevangenisstraf uit, van wie een groot gedeelte zonder perspectief op vrijlating. Landen die er in het bijzonder uit springen zijn de Verenigde Staten met 161.957, India met 71.632, Zuid-Afrika met 13.190 en het Verenigd Koninkrijk met 8.661 levenslang gestrafte gedetineerden. Omgerekend naar hun aandeel op het totaal aantal gestrafte gedetineerden betekent dat in die landen respectievelijk 9,5%, 53,7%, 10,5% en 11% van de gedetineerden tot levenslang is veroordeeld. De publicatie van Penal Reform International – betiteld als *policy briefing* – is bedoeld als oproep aan de internationale gemeenschap, in het bijzonder de Verenigde Naties, ‘to review the imposition and implementation of life imprisonment, with a view to guiding member states to a system that is compliant with international standards’. De twaalf aanbevelingen die daartoe worden gedaan sluiten nauw aan bij de standaarden van de Raad van Europa, zoals hiervoor beschreven. Zoals de campagne tegen de doodstraf zal ook de roep om hervorming van zijn alternatief – de levenslange gevangenisstraf – een weg van lange adem zijn. Voor Wiene van Hattum en het Forum Levenslang een uitdaging om zich niet alleen nationaal maar ook internationaal in dit debat te mengen.

27. CPT 2016, p. 41.

28. Penal Reform International/University of Nottingham, *Life Imprisonment, A policy briefing*, Londen: Penal Reform International 2018.

29. D. van Zyl Smit & C. Appleton, *Life Imprisonment. A Global Human Rights Analysis*, Harvard University Press (publicatie verwacht in januari 2019).